

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Kong Valdemars Jordebog og Ærø

Af overarkivar. dr. phil. *Erik Kroman.*

I Aaret 1688 fik den lærde Bogsamler Johan Gabriel Sparfvenfeldt af den svenske Regering det Hverv i Udlandet at opsøge svenske og »gotiske« Mindesmærker. Hans Rejser, som førte ham vidt omkring i Vest- og Syd-europa og Nordafrika, afsluttedes først 1694, da han vendte tilbage til Sverrig. Ved sin Hjemkomst medbragte han et Haandskrift, som han efter sigende havde købt for 12 Skilling paa en »Naalstol« i København, det vil formodentlig sige paa Loppetorvet, som dengang fandtes ved Frue Kirke. En Naalstol skal have været en Skammel, hvorfra man forhandlede Naale og andre Smaating. Haandskriftet var det senere saa berømte Kong Valdemars Jordebog-Haandskrift, som det med et ikke helt dækkende Navn almindeligt benævnes. Det maa antages at være Sparfvenfeldt, der har forsynet Haandskriftet med det Skindovertræk, hvori det nu fremtræder, men i øvrigt beholdt det sit gamle middelalderlige Bind med tykke Bøgetræsplader, som viser, at Indholdet ikke er tilfældigt i nyere Tid sammenførte Stykker, men at de har hørt sammen lige fra den ældre Middelalder. Sparfvenfeldt behandlede i øvrigt Haandskriftet meget haardt, idet han udtog de fleste af de egentlige »Jordebogs«-Læg, hvoraf han dannede et nyt Haandskrift med Pergamentsomslag, hvorpaa han skrev Aarstallet 1694. Begge Haandskrifter skænktes senere til Antikvitetsarkivet i Stockholm. Først i 19. Aarh. blev man klar over, at de to Haandskrifter hørte sammen, hvorefter de udtagne Læg blev tilbageført til Hovedhaandskriftet. Det maatte være et naturligt Ønske for det danske Rigsarkiv at komme i Besiddelse af Haandskriftet, og ved en Udveksling af Haandskrifter og Arkivalier mellem Sverrig og Danmark 1929 lykkedes det Rigsarkivet at erhverve Jordebogshaandskriftet.

Allerede i 18. Aarh. stiftede danske Historikere Bekendtskab med Jordebogsstykkerne af det dengang to-

Kong Valdemars Jordebog-Haandskriftet. – De lyse Blade er Jordebogslæggene, som har været let beskaaret.

delte Haandskrift, og de blev udgivet i Langebeks *Scriptores rerum Danicarum*. De har senere givet Anledning til en omfattende Litteratur, som baade har behandlet Haandskriftets Oprindelse og Historie og Tolkningen af de enkelte Stykker. Nye Udgaver er besørget af Oluf Nielsen 1873 og af Svend Aakjær 1926–45.

Et særligt Problem for Forskningen har det været, at Haandskriftet foruden Jordebogsstykkerne m. m., som oprindelig maatte stamme fra det kongelige Kancelli, indeholdt en Række religiøse latinske Traktater, en Paveliste og andre kirkelige Stykker, som optog største Delen af Haandskriftet og tilsyneladende ikke havde nogen Forbindelse med Jordebogsstykkerne. Først Paavisningen af, at den ene af Hænderne i Haandskriftet, den Haand, som havde skrevet største Delen af Jordebogsstykkerne, ogsaa havde skrevet et Haandskrift med de sjællandske Love, hvor Skriveren havde navngivet sig som frater Johannes Jutæ (Klosterbroder Jens Jyde), kastede Lys over Haandskriftets Oprindelse. Det viste sig, at en Munk af dette Navn 1298 optraadte paa Sorø Klosters Vegne ved en Skødning. Haandskriftet maatte derfor antages at være blevet til ved Cistercienserklostret Sorø i Tiden omkr. 1300. Afskriften af Jordebogsstykkerne, der paa den Tid forlængst har været forældede, maa da være Udtryk for en historisk-topografisk Interesse i Klostret. At der var

en saadan historisk Interesse i Sorø Kloster, fremgaar af, at en Række historiske Aarbøger og Krøniker er udgaaet derfra. Klosters Leder Abbed Hemming, 1298–1310, som var Erik Menveds Raad, kunde tænkes at være den, der har iværksat Afskrivningen af Jordebogsstykkerne.

I Sorø er Haandskriftet forblevet Middelalderen egenem. Da det første Gang kan spores, var det i en Professor i Sorø, Stephan Hansen Stephanius' Besiddelse. Hans Fader, den ældre Stephanius, havde 1608–23 været Forstander for Skolen i Sorø. Senere maa det være kommet i den store Bogsamler Jørgen Seefelds Besiddelse. Hans Bibliotek blev for største Delen ført til Sverrig under Svenskekrigen, men han beholdt dog en Del Bøger. Da han 1662 døde i Fattigdom i København, har man maaske deri Forklaringen paa, at Sparfvenfeldt nogle Aar senere kunde finde Haandskriftet her.

Det er Jordebogsstykkerne og de andre Dele af Haandskriftet, som har Tilknytning til Kancelliet, der har Hovedinteresen. Alle Stykkerne er skrevet paa Latin, kun Navnene er danske.

Det vigtigste af Jordebogsstykkerne er det saakaldte Hovedstykke, som er dateret 1231 og maa være Afskrift af en Optegnelsesbog i Kancelliet over de kongelige Indtægter og det kongelige Gods, det sidste, som det synes, overvejende det kongelige Privatgods. Oplysningerne er uensartede og nogle Steder fyldigere end andre, og mange Steder er der Huller, som aabenbart har været bestemt til Udfyldning, naar man fik indhentet Oplysninger. Til Hovedstykket slutter sig en Række Stykker som Supplement, saaledes Kongelev-Listen, som er en Fortegnelse over Kongelevgodset, d.v.s. det egentlige Statsgods. Listen er meget summarisk, idet den kun nævner Navne. Endvidere Ølisten, som er en Fortegnelse over de mindre Øer med Oplysning om, hvad Vildt og andre »Herligheder«, der fandtes paa hver Ø. Ved nogle Øer oplyses, at der findes »Hus«. Det maa betyde Borg eller Jagthus, hvor Kongen har kunnet have Ophold. Af Øerne ved Ærø nævnes Skaarø med Hjorte (=: Kronhjorte), Hjortø med Heste (»Hors«), Birkholm med Heste, Østrædraghø (=: Drejø) med Hjorte, Daadyr og Heste, her nævnes tillige »Hus«, Wæstræ Draghø (=: Avernakø) med Hjorte og Daadyr, Byørnø med Daadyr, Lyuthø (Lyø) med Hjorte, Daadyr, Heste og Raadyr (det var som bekendt her, Valdemar Sejrs blev taget til Fange af Grev Henrik af Schwerin under en Jagt Natten til 7. Maj 1223), Stryn med Hjorte og Sithø (Siø) med Heste. Øerne, der maa have været delvis skovklædte, har været kongelige Domæner. Andre Lister er Hallandslisten, Falsterlisten og Lollandslisten, de to Estlandslisten, Plovtalslisten med Liste over »Plovene« i de sjællandske Herreder med Møen, Falster og Lolland og Købstadlisten med Angivelse af Beløbene for en Købstadafgift af de samme Landsdele.

Det er navnlig Oplysningerne om Ærø, der har Interesse for os. De er kortfattede, men overordentlig vigtige. De lyder saaledes i Hovedstykket i dansk Oversættelse:

Ærræ. 30 Mark Korn, 10 Mark Sølv og 3 Mark Byg og een Mark Hvede.

Skyoldænæs og Brunznæs er Kongelev, alt det andet er Patrimonium.

**Ærræ. 30 mark Korn 10 mark Sølv 3 mark Byg
og een mark Hvede.
Skyoldænæs og Brunznæs er Kongelev. Alt det andet
er Patrimonium.**

Udsnit af Jordebogen (Hovedstykket), Omtalen af Ærø.

I Kongelevlisten nævnes tilsvarende:

I Ærræ: Brunznæs. Skyoldænæs.

Hvad forstaaer man ved Kongelev og Patrimonium? Kongelev betyder det Gods, der var overladt til Kongen som saadan og derfor gik i Arv fra den ene Konge til den anden. Man finder det ogsaa benævnt som Rigets eller Kronens Gods. Undersøger man i Listerne, hvad Kongelev dækker, fremgaar det, at det dels er Gods, der hyppigt har en vis strategisk eller færdsmæssig Betydning – de fleste ældre Købstæder er saaledes anlagt paa Kongelev – dels er Ødemarker og Skovomraader, der er i Kongens Eje ud fra den gamle Regel, at hvad ingen ejer, tilhører Kongen. Der kan ikke være Tvivl om, at de ærøske Kongelev, Brunznæs og Skjoldnæs tilhører den sidste Kategori. Brunznæs er utvivlsomt det gamle Navn paa Østærø, det nuværende Marstal Sogn, som langt ned i Tiden var delvis skovklædt. Af Beboerne paa den øvrige Ø (men næppe i Sognet selv) har det op til Nutiden været benævnt Skovlandet. Endnu Mejer anfører paa sit Kort 1646 Navnet Brandznisholt (med en lidt forvansket Stavemaade af det gamle Navn). Det har været Ærø's vigtigste Jagtdistrikt, og det maa fortrinsvis være dette, der tænkes paa, naar senere Forfattere taler om Ærø's smukke Skove og Vildtrigdom. At de fyrstelige Indehavere af Ærø har holdt Jagter paa Øen fremgaar af, at Hertug Valdemar af Sønderjylland 1341 blev taget til Fange af Holstenerne under en Jagt paa »Erre«. Mens Navnet Brunznæs er gaaet i Glemme, er Navnet Skioldnæs som bekendt bevaret til Nutiden som Navn paa Odden, der mod Nordvest strækker sig over mod Als. Kongelevene har lige saa vel som Kongens Privatgodser været under Opsigt af kongelige »Bryder«. Der har derfor utvivlsomt ogsaa til Kongelev været knyttet en kongelig Borg eller Gaard. Ved Drejet i Marstal Sogn laa det store Anlæg Volden, som blev sløjft for c. 100 Aar siden. Marken, hvor det har ligget, hedder endnu Voldmarken. Maaske har der ogsaa ved Kraghnæs engang været et Anlæg, idet en af Markerne hedder Borremarken. Senere har Marstal, hvor der var en naturlig Havn, formodentlig været det centrale Punkt. 1517 overdrog den ærøske Adelsmand Mads Lud sin Skov paa Vejsnæs (Vicknisze) til Chr. II ved et Brev udstedt i Marstal. Hvad Skjold-

næs angaar, er det bemærkelsesværdigt, at Navnet paa de gamle Markkort ikke er knyttet til den yderste Del af Odden, men til den inderste. Der er her i Nærheden af Nordkysten en Ujævnhed i Terrainet, maaske en Rest af et gammelt Voldsted, som benævnes Borrestedgrav. Derimod betegnes den yderste Del af Odden som Haven, hvad der i Stednavne er ensbetydende med Skov (jf. Dyrehave). Navnet er gaaet over paa den lille Landby, som er opstaaet efter Udskiftningen i 18. Aarh.

I Modsætning til Kongelev betegner Patrimonium (egl. Fædrengods) paa Jordebogens Tid Kongens private Gods – senere, paa Valdemar Atterdags Tid, var det smeltet sammen med Kongelevet. Oplysninger om Patrimoniet findes navnlig i Hovedstykket. Derefter skulde det særlig have ligget i Jylland og paa Fyn, mens Kongelevet var spredt over hele Landet, dog med Tyngdepunktet i Sjælland og Skaane. Hvor udtømmende Oplysningerne er, kan dog ikke vides. Det synes paafaldende, at hele Ærø (med Undtagelse af Kongelevet) hørte til Kongens Fædrearv. Mest nærliggende er det at sætte det i Forbindelse med Venderkrigene, da Ærø maaske har maattet tilbageerobres fra Venderne, hvorefter Øen blev stærkt befæstet som en Forpost mod Østersøen, og Forsvaret kan da være over-

taget af Kongen personlig. Indtægten af Øen har skullet give den økonomiske Baggrund for Forsvaret. Paa lignende Maade har Biskop Absalon faaet overdraget København. Naar det i Hovedstykket fra 1231 siges, at hele den øvrige Del af Øen er Kongens Patrimonium, er det i øvrigt ikke helt korrekt, idet allerede dengang en betydelig Del af Godset (af Kongen) var overladt til kirkelige Institutioner. Knudsbrødrene i Odense og Cistercienserklostret Holme Kloster (nu Brahetrolleborg) m. fl.

Den betydelige Ydelse i Korn og Penge (30 Mark Korn, 10 Mark Sølv, 3 Mark Byg og 1 Mark Hvede), som opføres i Jordebogen, maa være Indtægten af Patrimoniet. Formodentlig er Summerne let afrundet. Den synes at have været temmelig konstant igennem Middelalderen, idet Indtægten af Øen i 1518 opgives at være 28 Mark i Pengeafgift og 32 Læst 4 Ørtug $3\frac{1}{2}$ Skæppe Byg. Hvede nævnes ikke, derimod svares 13 Tdr. Smør. Da de 28 Mark er lybske Mark, svarer det paa det nærmeste til Jordebogens 10 Mark Sølv, som er = 28 Mark 2 Skill. lybsk (1 Mark Sølv = 2 M. 13 Sk. lybsk eller 45 Sk. lybsk). Det fremgaar af Regnskabet 1518, at Pengeafgiften svaredes af Øens »Bunden« : Selvejerne. En Læst (eller Mark) Byg havde 24 Ørtug og en Ørtug 12 Skæpper.